

حیات در کالبد خانه‌های سنتی ایرانی (دوره قاجار) و تحول آن در کالبد دهه اخیر

زیبا سامی^{۱*}، ناهید کهنمویی^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی، تبریز، ایران (z.sami@tabriziau.ac.ir)

۲- استاد معماری، دانشگاه نبی اکرم تبریز- ایران (kahnamouei@ucna.ac.ir)

چکیده

این مقاله پژوهشی است هدفمند در راستای شناخت حیات در کالبد خانه‌های سنتی و مقایسه آن در اقلیم کشور ایران برای شناخت شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها با یکدیگر و سیر تحول آن در کالبد خانه‌های امروزی. به نظر می‌رسد تعریف و تحقیق چندانی در باب چگونگی تغییر حیات در کالبد خانه‌ها و تفاوت آن‌ها در اقلیم‌های متفاوت در معماری ایران انجام نشده است و بیشتر به بیان توصیف حیات در اقلیم‌ها به صورت جداگانه پرداخته شده است و کمتر حالت مقایسه‌ای داشته است. سازمان‌دهی فضاهای مختلف با توجه به عوامل مؤثر در آن یکی از بااهمیت‌ترین عملکردهای حیات در طراحی خانه بوده است.

حیات یا فضای باز در واحدهای مسکونی، کارکردهای بسیار متنوعی دارد که یکی از آن‌ها نقش و کارکرد فرهنگی و آیینی است. در ساختمان‌هایی که حیات مرکزی محصور داشتند، یکی از کارکردهای مهم عبارت بود از ایجاد فضایی امن و محدوده‌ای که حریم خانواده به شمار می‌رفت. خانه‌های ایرانی در گذشته به‌گونه‌ای درون‌گرا ساخته است و حیات مرکزی را به عنصری شاخص فرهنگی و اجتماعی و اقلیمی در معماری خانه‌های ایرانی تبدیل کرده است. معماران ایرانی همواره سعی در خلق فضایی بودند که در آن به آرامش برسند و در خلق این فضا محتاج طبیعت بودند و معتقد بودند که بخشی از پایداری با طبیعت ادغام شده است و در طول هم می‌باشد. حیات مرکزی با توجه به چهار اقلیم ایران، در ابعاد و اندازه‌های مختلف وجود داشته و کاربری‌های اطراف حیات نیز با توجه به اقلیم‌ها متفاوت بوده است.

هدف از این پژوهش ضمن بیان تفاوت‌های حیات در انواع اقلیم‌ها و بیان سیر تحول آن در خانه‌های دوره معاصر می‌باشد. لذا این پژوهش در پی یافتن چرایی است که موجب تغییر حیات در شهرهای متفاوت و همچنین به‌مرور زمان شده است و در پی یافتن عوامل مؤثر آن در کالبد خانه‌های سنتی می‌باشد. لذا در مقاله حاضر با مقایسه حیات در خانه‌ها در اقلیم‌های متفاوت ایران در شهرهای بزرگ (تبریز، یزد، بابل و بوشهر) انجام شده است و بعد به مقایسه حیات در کالبد خانه‌های معاصر در همین شهرها مورد بررسی قرار می‌گیرد. انجام این پژوهش، برای جمع‌آوری این اطلاعات از تکنیک‌هایی مثل استاد و مدارک در بستر مطالعات کتابخانه‌ای و استناد به اسناد خانه‌های بومی انجام شده است. نتایج حاصل از تحقیق بر این امر مهم استوار است که به دلیل بی‌توجهی معماران معاصر و تغییر الگوها در شیوه زندگی در دوران معاصر کاربری حیات کم‌رنگ‌تر از گذشته شده است به طوری که خانه‌های سنتی به دلایل اقلیمی دارای حیات به گونه‌های متفاوت بوده اما در دوران معاصر می‌توانیم شاهد کم‌رنگ شدن نقش حیات در کالبد خانه‌های معاصر و یکسان‌سازی آن در تمامی اقلیم‌ها می‌باشیم.

واژه‌های کلیدی: حیاط، اقلیم، خانه سنتی، خانه معاصر

۱- مقدمه

این بناهای حیاط دار در ایران قدمتی در حدود هشت هزار سال دارند. بناهای مختلف و خانه به‌طور اخص تا رسیدن به شکل حیاط مرکزی کامل، زمانی در حدود شش هزار سال را طی کرده‌اند. حیاط‌های مرکزی که اضلاع آن‌ها عمود بر جهات چهارگانه خورشیدی است، گشایش چهارضلعی منظمی را پدید آورده است که لبه فوقانی آن با آسمان اتمام یافته و در مرکز آن آب نشسته است. این فضا، که می‌تواند به تعبیری نماد مکان و مرکزیت عالم باشد، گذر زمان را نیز به نمایش می‌گذارد (روز، فصل، سال،...). در خانه‌های حیاط دار نه خیابان و فضای عمومی، بلکه خانه به‌تنهایی مورد توجه است. شبکه ارتباطی تابع ساختار مسطح گونه خانه حیاط دار است. ویژگی بارز خانه حیاط دار تمایز روشن و واضحی است که بین حریم خصوصی و همگانی ایجاد می‌شود. همچنین به‌عنوان حصار امن خانه دوسویه عمل کرده، فعالیت‌های زیستی و پیامدهای آن چون صدا، دید و حتی آلودگی را در دوسوی خود متوقف می‌کند و حیاط مرکزی در کنار جنبه آئینی، آزادی، فردیت و امنیت را نیز به ارمغان آورده است.

در معماری بومی مناطق مختلف ایران انطباق با شرایط محیطی، استفاده از انرژی‌های طبیعی و پایدار، مصالح سازگار با محیط و ایجاد فضاهای متنوع و متناسب با شرایط گوناگون زمانی در روز و فصل و سال از سویی و انطباق با شرایط اجتماعی زمانی در روز و فصل و سال از سویی و انطباق با شرایط اجتماعی و فرهنگی در قالب عرصه بندی‌های خصوصی و نیمه‌خصوصی و تفکیک فضایی داخلی و خارجی، از ویژگی‌های عمومی معماری سنتی ایرانی است. فضای باز خصوصی حیاط و نیمه‌باز یا سرپوشیده مانند ایوان‌ها و صفاها سایر فضاها شرایط را برای زندگی راحت با حداقل امکانات و حداقل مصرف انرژی‌های فسیلی مهیا کرده و ارتباط با طبیعت و تنظیم شرایط محیطی به‌طور هم‌زمان در نظر گرفته شده است. آنچه در این تحقیق مدنظر است با این پرسش مطرح می‌گردد که تفاوت اصلی حیات در خانه‌های ایرانی در چه چیزی می‌باشد؟ اهداف، سؤالات و فرضیه‌های این پژوهش، در نمودار ۱ آورده شده است. نحوه‌ی عملکرد تحقیق در راستای رسیدن به اهداف تحقیق در نمودار ۲ بیان گردیده است.

فرضیه‌های تحقیق

۱- به نظر می‌رسد اقلیم بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری حیاط با ویژگی‌های متفاوت در شهرهای متفاوت داشته است.
 ۲- فرهنگ نیز یکی از عوامل تأثیرگذار در شکل و کاربری حیاط خانه‌ها بوده است.

سؤال تحقیق

۱- تفاوت اصلی حیاط در اقلیم‌های متفاوت چیست؟
 ۲- تحولات حیاط در گذر زمان به چه دلایل می‌باشد؟
 ۳- کاربری حیاط در خانه‌های دوره معاصر چیست؟

اهداف تحقیق

۱- بیان تفاوت حیاط در کالبد خانه‌های سنتی
 ۲- سیر تحول حیاط در خانه‌های ایرانی
 ۳- مقایسه آن در اقلیم‌های متفاوت